

بیان نوین در بازنمایی نقوش حیوانی مطالعه موردی ظروف لعابدار رقه در قرون ۱۲ و ۱۳ میلادی

مریم قاسمی^۱

بهاره براتی^۲

چکیده:

شهر رقه، به عنوان یکی از مهمترین مراکز هنری سوریه، در قرون ۱۲ و ۱۳ میلادی، نقطه عطفی در هنر دوره ایوبی به شمار می رود. مطالعه مجموعه های موسوم به رقه، در موزه های سراسر دنیا، ویژگیهای منحصر به فرد و تکامل یافته ای را در نحوه ترسیم نقوش نشان می دهد. بویژه که در نحوه ترسیم نقوش جانوری، نگرش طبیعت گرایانه تری نسبت به گذشته (نقوش آثار یافت شده در تل مینیس) یافته اند. هنرمندان سوری با بهره گیری از اصول بازنمایی نقوش، سعی بر به کارگیری تمهیدات بصری کارآمدی جهت ترسیم پویاتر نقوش، داشته اند. ترسیم جانوران و نقوش به نحوی که عامل حرکت را به مخاطب القا کند به عنوان شاخص ترین ویژگی این آثار است. که خود نشان از مطالعه، شناخت و تسلط کامل هنرمندان سوری در نمایش موجودات است. لذا در این مقاله سعی شده است، رویکرد نوین هنرمندان سوری در نمایش نقوش مطمح نظر قرار گیرد. رویکرد این پژوهش توصیفی-تحلیلی است، گردآوری اطلاعات آن به شیوه اسنادی و با تکیه بر مطالعه نمونه های بی شماری که در گزاراین پژوهش بر اساس مطالعات اسنادی کتب تاریخی و آرشیو موزه های مختلف دنیا از جمله موزه متروپولیتن، موزه ویکتوریا آلبرت، موزه لوور، موزه فیتزویلیام، موزه اسمیتسونیان (گالری هنری فریر)، موزه ملی دمشق، موزه هنر سینسیناتی، موزه بروکلین، موزه آشمولین، موزه کلیولند، موزه هنری والترز بالتیمور، مجموعه دیوید و ... انجام شده است، لازم به ذکر است به جهت درک بهتر حالات و حرکات نقوش، تصاویر نمونه ها با نرم افزار (Corel DRAW Graphics Suite X7) خطی شده و نقوش جانوری از سایر نقوش زمینه جدا شده است، و نقوش برای مطالعه تحلیلی ویژگیهای بصری، مهیا شده استش باستان شناسی و مجموعه های موجود در موزه ها، محفوظ می باشد، انجام شده است.

اهداف مقاله :

مطالعه، بررسی و معرفی نقوش حیوانی در ظروف سفالین قرن ۱۲ و ۱۳ میلادی سوریه بویژه رقه و مطالعه ویژگیهای شاخص سفال سوریه دوره ایوبی بویژه در منطقه رقه، در ظروف مزین به نقوش جانوری از اهداف اصلی این پژوهش به شمار می رود.

سوالات مقاله:

ویژگیهای سبکی نقوش جانوری ظروف سفالین دوره ایوبی چیست؟

شیوه های بیانی مورد استفاده در طراحی این نقوش چه بوده است؟

واژگان کلیدی:

ظروف سفالین، رقه، نقوش حیوانی، طراحی، حرکت.

^۱. عضو هیأت علمی دانشگاه شهرکرد، دانشکده هنر، گروه صنایع دستی Email: ghasemi.mariyam@lit.sku.ac.ir

^۲. عضو هیأت علمی دانشگاه حضرت معصومه قم، گروه فرش Email: bhbarati@gmail.com

مقدمه:

دو شهر رقه و تل مینیس، از مراکز مهم تولید سفال سوریه در تمدن اسلامی محسوب می شوند. به جهت اهمیت سفال رقه از منظر طراحی و ساخت، در این پژوهش ظروف سفالین و لعابدار این منطقه مورد مطالعه قرار گرفته است. چنانچه از نمونه سفال های موجود در موزه ها می توان استنباط نمود، این شهر در این دوره از مهمترین مراکز خارج از قلمرو ایران بود که مقدار قابل ملاحظه ای از ظروف و کاشی های بدیع و به لحاظ فنی متمایز پدید آورد. خلیلی، مهمترین مراکز سفال دوره ایوبی در سوریه را چنین معرفی می کند؛ «در قرن دوازدهم میلادی تولید سفال در سوریه بواسطه پیدایش بدنه خمیر سنگی و نقاشی فلز آذین روی لعاب تغییر کرد بی شک شناخته شده ترین سفال میانی سوریه "ظروف رقه" است» (خلیلی، ۱۳۸۴: ۲۲۳-۲۲۵). بررسی و مطالعه فرم، نوع لعاب و شیوه های تزیین و دستور زبان بصری سفال رقه آشکارا شباهت آن را با سفال اسلامی در سایر بلاد اسلامی نشان می دهد. اما در تصویر سازی نقوش جانوری وضع کمی متفاوت است ظاهراً طراحی نقوش جانوری در رقه بسیار طبیعتگرایانه تر و با خطوط قلمگیری روانتر نسبت به نمونه های سایر سرزمینهای اسلامی است که مقایسه و تطبیق آنها خود مسئله دیگری است، که در این نوشته مجال پرداختن به آن نیست. شاین ذکر است ظروف سفالین و لعابدار مزین نقوش حیوانی در رقه دامنه گسترده و بسیار متنوعی را شامل می شود، در این پژوهش صرفاً نقوش حیوانات چهارپا مورد مطالعه قرار گرفته است و حیواناتی مانند پرندگان در پژوهش های دیگری تحلیل و بررسی شده است.

مطالعه مجموعه بی نظیر نمونه های سفالهای منقوش رقه در موزه های مختلف دنیا، ویژگیهای جذاب و منحصر به فردی را دست کم در تصویر سازی، نشان می دهد، نقوش حیوانی در ظروف سفالین دوره ایوبی سوریه، به تدریج از حالت خشک (سیلوئت محض) خارج شده اند. نوع طراحی و نحوه نمایش حرکت و پویایی نقوش جهش واضحی در سفال رقه در قرون ۱۲ و ۱۳ است. بنابراین می توان نوع خاص طراحی و نمایش عنصر حرکت را سبک شاخص نقوش حیوانی، در سفال قرون ۱۲ و ۱۳ میلادی سوریه دانست.

مطالعات انجام شده در زمینه سفال های دوره ایوبی در سوریه و بویژه منطقه رقه به عنوان یکی از مناطق قابل رقابت با سفال ایران در عصر سلجوقی، محدود به گزارش های باستان شناسی، محققان غربی است، که نتیجه آن انتشار کتابهایی توسط موزه ها از جمله موزه متروپولیتن است. که معمولاً محدود به توضیحاتی در مورد نمونه های موجود در موزه است و متأسفانه تحقیقات جامع و منسجمی در مورد تمامی نمونه های موجود در موزه های مختلف و طبقه بندی آن ها بویژه در مورد نقوش پیکروار انجام نشده است.

برخی از گونه های سفال ایوبی شامل سفال تل مینیس و سفال رقه در گزارشات حفاری های باستان شناسی مناطق مختلف، یا در کتب تخصصی سفال اسلامی و کاتالوگ مجموعه های خصوصی معرفی و بررسی شده اند، اما یکی از مهمترین پژوهش های منتشر شده در مورد این سفال ها را مارلین جنکینز در قالب مطالعه و معرفی سفال های فراوان موجود در موزه متروپولیتن مربوط به منطقه رقه انجام داده است که البته نقوش این مجموعه بیشتر نقوش گیاهی و کتیبه ای هستند (Marilyn Jenkins-Madina, 2006). جاناتان بلوم نیز رساله کارشناسی ارشد خود را بر روی مطالعه سفال های رقه انجام داده است (Booloom, Jonathan. 1975)، و ناصر. دیوید خلیلی نیز در مطالعات خود به این سفال ها اشاراتی داشته است (سفال اسلامی، ۱۳۸۴).

تکنیک ساخت بدنه

در ظروف سفالین دوره ایوبی بویژه ظروفی که مزین به نقوش حیوانی می باشند، جنس بدنه غالباً خمیر سنگی (stonepaste) و نیز در مواردی ارتن ور (earthenware) است.

خمیر سنگی نوعی بدنه سفالی است که در جهان اسلام توسعه یافته است و با نامهایی چون بدل چینی، خمیر بدلی، خمیر شیشه یا فریت، کوارتز فریت، و یا ظروف فریتی شناخته می شود. خمیر سنگ از هشت تا ده قسمت کوارتز (سنگ چینی) خردشده، یک قسمت سنگ شیشه خردشده و یک قسمت خاک سفید نرم تشکیل می شود. Mason, 2003: (271)

در قرن ۱۲ به دنبال تلاش سفالگران در شرق دنیای اسلام نوع جدیدی از خمیر باز آفرینی می شود که با نام خمیر سنگ یا خمیر شیشه شناخته می شود (Degeorge, 2002: 13). به نظر می رسد از این دوره به بعد به دلیل قابلیت این نوع بدنه اجرای تکنیک های تزئینی متنوعی فراهم می گردد.

تکنیک های تزئین

تکنیک های تزئینی در ظروف سفالین رقه و بویژه آنها که مزین به نقوش حیوانی می باشند، به طور کلی شامل تکنیک زرین فام، نقاشی زیر لعابی و لکابی است. دیماندر در راهنمای صنایع اسلامی به برخی از این تکنیک های تزئینی اشاره کرده است: ظروف سفالی رقه چندین نوع است. هم با تزئین نقاشی و هم جلا داده شده. رنگ جلا معمولاً قهوه ای تیره است که در کارهای سفالی مراکز به ندرت دیده می شود... یک نوع دیگر سفال مشهور رقه دارای تزئینی است که به رنگ سیاه زیر لعاب فیروزه رنگ کشیده شده است. این قسم سفال رقه اغلب با ظروف ایرانی که دارای تزئینی به رنگ سیاه و آبی است اشتباه می شود، ولی بدنه این دو نوع ظروف با هم اختلاف دارد. ظروف ایرانی سخت تر و شن آن کمتر و رنگ آن سفید مایل به خاکستری است، نه کرم رنگ. بعضی از ظروف سیاه و آبی رقه در شمار شاهکارهای سفال سازی اسلامی تلقی می شود. علاوه بر ظروف سیاه و آبی رقه، یک نوع دیگر سفال رقه تزئین چند رنگ دارد که شبیه ظروف سفالی قرن ۱۳ ایران است. (دیماندر، ۱۳۸۹: ۱۸۵-۱۸۶)

تکنیک لکابی: «در سده ششم هجری ظروفی ساخته شد که با خطوط نقر شده در بدنه سفال، انواع موضوعات از قبیل گل و گیاه و نقش جانوران و پرندگان و اسلیمی ها، عقاب گوزن و سایر صحنه ها به صورت حکاکی با سایه روشن و نقش پر و پیکره و اندام حیوانات و نیز برگ و گل به صورت زنده ترسیم می شد. بعضی از این ظروف به لعاب آبی فیروزه ای و یکرنگ آراسته می شد که در آن صورت تمام خطوط و نقاط نقر شده، لعاب را به صورت انباشته و متراکم در گودی ها دریافت می کردند و خطوطی کاملاً و زنده و طبیعی ارائه می دادند. برخی دیگر به چندین لعاب آراسته شده و تصریری از ظروف مثبت عرضه می کردند. این نوع ظروف هم نام اسگرافیاتو را پذیرفتند و هم به لکابی (لکه آبی) معروف شده اند.» (کامبخش فرد، ۱۳۸۶: ۴۶۱) (تصویر ۲) به نظر می رسد طراحی نقوش حیوانی با تکنیک تزئینی لکابی، ویژگیهای متمایزی نسبت به سایر تکنیک های تزئینی دارد، زیبایی گرافیکی و تنوع رنگ، شاخص ظروف مرغوب لکابی است. (همان: ۲۲۶)

نقاشی زیرلعابی: روشی که در سده ششم هجری در اغلب میدان های فرهنگ سفال اسلامی متداول شد به نقاشی زیرلعابی یا قلم مشکی معروف گردیده است، مراکزی که عموماً در این شیوه تولیداتی را عرضه داشته اند، عبارتند از جرجان، نیشابور، سمرقند، آمل و ساری. روش کار به این ترتیب بوده است که ابتدا ظروف شکل گرفته و خشک شده را در کوره می پختند

و پس از آن تزئینات مورد نظر را که عبارت از طرح های هندسی، خط کوفی، ترکیبات پالمت و اسلیمی و گل و پرنده، و اندام انسان و حیوان و از جمله اسفنجس بود روی سفال نقش کرده، می پختند. سپس مایع لعاب شفاف و بیرنگ را روی بدنه منقوش ریخته و به کوره می بردند، در روش دیگر بعد از اتمام نقاشی سطح ظرف را لعاب قلیایی زده و یکبار می پختند. نقوش زیر این لعاب به رنگهای سیاه، آبی کبالت، آبی فیروزه ای، سبز و غیره بودند و در زیر لعاب های مات (آبی فیروزه ای و کبالت)، نقوش زیر لعاب فقط به رنگ سیاه جلوه می کردند. (همان: ۴۶۹) آنچه در طراحی نقوش با تکنیک تزئینی نقاشی زیرلعابی مشهود است، طراحی آزادانه تر و جسورانه تر نسبت به تکنیک لکابی است که نقوش بسیار واقعگرایانه ای بوجود آورده است.

زرین فام: «لعاب زرین فام که به عنوان پوشش جهت ظروف سفالی و کاشی مورد استفاده قرار گرفته، دارای ویژگی هایی است که مهمترین آن درخشش فلزی آن است که بازتابی رنگارنگ دارد. در باره خاستگاه این فن، نظریات مختلفی ارائه شده و سرزمین های ایران، عراق، مصر به عنوان مراکز اصلی تولید آن شناخته شده اند.» (نیستانی، ۱۳۸۹: ۳) «کایگر اسمیت ساخت سفالینه های زرین فام را با توجه به تولید آن در جهان اسلام اینگونه توصیف کرده است: افزودن ماد گدازنده و سنگ چخماق به گل، موجب پدید آمدن ظروف محکم و حرارتی کمتر از پخت چینی شده، احتمالاً در مصر و در زمان فاطمیان صورت گرفت و در راکا (رقه)، یکی از شهرهای سوریه در قرن ششم مورد استفاده قرار گرفت. (توحیدی، ۱۳۸۶: ۲۷۸) واتسون نیز به نوعی مصر را خواستگاه اصلی زرین فام معرفی و سوریه و ایران را دنباله رو تکنیک آنها معرفی کرده است: «...در دوره ای در نیمه دوم سده ششم، تولید سفال زرین فام در مصر خاتمه یافته و در سوریه (با ظروف موسوم به رقه و تل مینیس) و ایران شروع شد.» (واتسون، ۱۳۹۰: ۱۹)

شیوه طراحی و تزئین در سفال رقه:

در طول تاریخ سفال همواره به عنوان رسانه ای پویا مطرح بوده است. برخی از این سفالینه ها از حیث فرم یا تزئین به مثابه هنر زیبا هستند. ظروف سفالین منقوش و لعابدار رقه، از جمله سفال هایی هستند که تزئینات شاخص شان آنها را در زمره آثار هنری قرار می دهد. از مهمترین ویژگی های تزئین سفال رقه می توان به استفاده گسترده از موتیف های گیاهی و نقوش جانوری در سطح ظرف اشاره کرد، که موجب ایجاد فضایی آکنده از نقش می شود. طراحی خاص و نگاه ناتورالیستی آرایه ها و نوع قرارگیری آنها نیز به نحوی است که بیش از پیش آنها را در محدوده سبک شاخص سفال رقه قرار می دهد. البته فضای مملو از نقوش ظریف گیاهی در اطراف موتیف اصلی و کاربرد پانل های حاشیه ای با الگوهای ظریف و تکراری، به ظروف منقوش فلز آذین عراقی در قرون نهم و دهم میلادی باز می گردد؛ که در نقوش فلز آذین فاطمی نیز دیده شده است. این نقوش به کرات بر ظروف منقوش بر آستر لعاب رقه و به ویژه نمونه هایی که موتیف های پیکره ای دارند، آمده است. خود پانل ها با خال های ریز و برگ های گرد پوشیده شده اند. (خلیلی، ۱۳۸۴: ۲۴۶-۲۵۴). «در اغلب ظروف دوره ایوبی تزئینات و تصاویر حیوانات از اسلوب سلجوقی اقتباس شده است» (دیماندا، ۱۳۸۹: ۲۰۶)

تمهیدات بصری نوین در نمایش نقوش حیوانی:

در اواخر قرن ۱۲، تغییر قابل توجهی در عملکرد هنرمندان سفالگر در تصویر نقوش در ظروف سفالین رقه، به ویژه در نوع جانوری آن، می توان دید. ظاهراً آشنایی سفالگران با آثار جدید، موجب این تغییر سلیقه شده است. سفالهای بدست آمده

از تل مینیس و یا سایر مراکز تولید سفال قبل از دوره ایوبی، به عنوان سفالهای بومی سوری، از حیث تنوع دست کمی از رقه ندارند، ولی از نظر شیوه ترسیم و نحوه طراحی می توان تغییرات قابل توجهی را در نقوش مربوط به رقه دید. این نقوش بیشتر به صورت سایه نما و بدون کوچکترین تلاشی جهت نشان دادن عمق و حالات و سکنات موجودات بوده است. نحوه ترسیم کمتر واقعگرایانه و به نحوی به حالت خشک و رسمی و تا حدودی خامدستانه ترسیم شده اند. این مسئله را در شیوه تصویر سازی پیکره شیر در (تصویر ۱) می توان دید. فقدان تناسب و طراحی ابتدایی در پاهای عقب جانور مشهود است. همچنین در سر و سیمای جانور نگاه طنز آمیز بواسطه طراحی چشمها و بینی ایجاد شده است. تزئینات اسگرافیاتو به شکلهای مارپیچ در بدن، این موضوع را شدت بخشیده است. طراحی فیگور حیوانی در سفال رقه بسیار طبیعت گرایانه است. این نوع نگاه ناتورالیستی در طراحی حیوانات غار و به گفته پولسن تحت تأثیر هنر یونان است. (پولسن، ۱۹۵۷: ۱۶۹). ارائه ارزش های بصری نوین توسط هنرمندان سفالگر نتیجه مطلوبی بود که به هر دلیلی در سفالهای رقه ظهور کرد و به ایجاد سبک نوینی در طراحی نقوش منجر شد. با مقایسه آثار سفالین رقه که در جدول شماره ۱ آمده است و سفال های هم عصر آنها در ایران می توان به اختلاف در شیوه طراحی دو منطقه پی برد. نوع ترسیم حالت موجود در ظروف سفالین مزین به نقوش جانوری رقه، نشان از توجه به طراحی حالت به صورت کلی و توجه به محور اصلی بدن در حالات گوناگون است. چنانچه در جدول شماره ۱ دیده می شود، طراحی حالت بسیار مدرن و بر اساس اصول شناخت آناتومی پیکر جاندار صورت گرفته است.

تصویر ۱- کاسه با تکنیک زرین فام، بدنه فریتی، سوریه، تل مینیس، دوره فاطمی.

حرکت

حرکت یکی از مشخصه های طبیعت، به معنای تغییر و جابجایی در مکان و زمان است. این مفهوم بیشتر به حرکت مکانیکی اطلاق می شود. زیرا تغییر یک شیئی تنها از طریق تغییر وضعیت دادن است. به عبارتی خارج شدن آن از قوه به فعل. اما در هنرهای تجسمی هنرمند شکل سه بعدی را در فضای دوبعدی ترسیم می کند لذا نمایش حرکت امری انتزاعی و بیشتر القایی است. نمایش حرکت در هنرهای تجسمی و بصری نیازمند درک عمیق هنرمند از فضا، مکان و زمان است. در طول تاریخ هنر «مرحله به مرحله در هردوره با تکمیل فنون علمی و ایجاد نگرشهای نوین در بازنمایی، بهره گیری هنرمندانه نوینی از فضا و زمان امکان پذیر شد» (بورک فلدمن، ۱۳۸۳: ۵۰۲). از جمله محو کردن لبه اشکال، تکرار مواضع

عناصر در حال حرکت با تصاویر پیاپی. نقاش به دلیل ناتوانی در بهره‌گیری از کاربست حرکت واقعی در نقاشی ناچار به تلقین آن است. لذا تصویر را به نحوی ترسیم می‌کند که حس دوندگی، پرواز، پرش و جهش را نشان دهد. به جرأت می‌توان گفت پیشینه سودای نمایش حرکت در قالب اثر هنری ایستا، به قدمت خلق شکل‌ها بر دیواره غارهاست. در «یکی از اولین تلاش‌ها برای افزودن حرکت به پیکره‌های ثابت، مجسمه‌سازان یونانی خطوطی را در منسوجات پیکره‌هایشان پدید آوردند تا بر جهتی ثابت تأکید کنند. هنرمندان قرون وسطی و دوران اولیه رنسانس، با تکرار مجموعه‌ای از تصاویر ثابت قصه‌های کتاب مقدس را به تصویر می‌کشیدند. بازنمایی برهه‌های مختلف روایت (در قالب زنجیره‌ای از تصاویر، یا ترکیب شده در اثری واحد) چکیده‌ای بصری از حرکت موضوع، دوره زمانی و فضای تحت پوشش پدید می‌آورد». (استینسون، ۱۳۹۰: ۳۰۴ و ۳۰۵) «تمهید بازنمایانه دیگری که حرکت را القاء می‌کند همانا بر هم‌نمایی نماهای ثابت متعدد پیکره یا اجزایش در یک تصویر واحد است. این تکنیک، سلسله‌ای از توالی موقعیت یک جسم متحرک را ارائه می‌دهد و نشان‌دهنده تغییرات بصری است.» (همان: ۳۰۵) بازنمایی‌های تصویری به واسطه نظامی از نشانه‌ها و بر پایه تقابل میان انگیزش احساسی و ساختار قابل رؤیت جهان مادی عمل می‌کنند. وقایع فضا-زمانی جهان مادی باید با روابط سطوح رنگی روی سطح تصویر بیان شود. آدمی به تدریج آموخته که به برخی روابط قابل رؤیت وقایع فضا-زمانی، یعنی گستردگی، عمق و حرکت نظم دهد. پیشرفت‌های تاریخی بازنمایی، فتح تدریجی این روابط صوری را در محدوده سطح تصویر دو بعدی نشان می‌دهند. این انطباق بصری لزوماً ربطی به تجربه فضایی ذاتی یک سازماندهی تجسمی سطح تصویر ندارد. اگر موقعیت ثابت اسبی در حال تاخت با سطح دوبعدی که بر آن تصویر شده رابطه شکل‌پذیری داشته باشد که از آن تجربه ایستایی به دست آید، اسب در محدوده چهار ضلع سطح بی حرکت به نظر می‌آید. اما اگر واحدهای بصری در ارجاع به اضلاع عکس، به شیوه‌ای تنظیم شوند که تجربه‌ای پر تحرک برانگیزند، عکس فوق‌پویا خواهد بود. (کپس، ۱۳۸۷: ۶۰) این رابطه به خوبی در تصویر شماره ۲ قابل پیگیری است.

هنرمندان رقه، بازنمایی حرکت را به عنوان یکی از مظاهر حیات طبیعی در هنر، به منظور جلوگیری از یکنواختی بصری در قالب شیوه‌بانی نوینی به کار گرفته‌اند. نحوه‌ی ترسیم آنها از موجودات، به نحوی است که می‌توان ضرباهنگ حرکت را به خوبی درک کرد. البته با دو سبک متفاوت در نمایش این عنصر تجسمی.

روشهای نمایش حرکت در حیوانات مختلف:

بر اساس مطالعات انجام شده به طور کلی دو نوع بیان متفاوت در نمایش حرکت نقوش حیوانات مختلف رقه مطرح است.

الف) یوزپلنگ

یکی از مهمترین حیواناتی که فیزیولوژی آن توسط هنرمندان سوری به دقت مورد مطالعه قرار گرفته و بر روی سفالینه‌های این دوره نقش بسته؛ یوزپلنگ است. شکارچیان چهارپا نمادهای کلاسیکی از قدرت هستند و اغلب در هنر اسلامی یافت می‌شوند. در (تصویر ۲) یوزپلنگی در حال جهش با سر کوچک و پاهای بسیار بلند که در منحنی‌های زیبا و ظریفی مستدیر شده است. تکنیک نقاشی زیر لعابی آبی و سیاه و درون منطقه‌ای منفصل به نمایش در آمده است که با تزئینات گیاهی و خالی پرکن احاطه شده است، به علاوه نقش اصلی در مرکز ظرف قرار گرفته است. و نمایش عنصر حرکت در طراحی اجزای مختلف حیوان مانند: سر رو به عقب برگشته، دم، دستها و پاها به خوبی مشهود است. بازنمایی حالت جهش

حیوان، طراحی پاهای عقب به صورتی اغراق شده و بلندتر از حد طبیعی، و القای حس سرزندگی و پویایی حیوان با طراحی خطوط روان و قوی، را می توان از جمله ویژگیهای منحصر به فرد طراحی در جهت نمایش حرکت برشمرد. به علاوه به نظر می رسد انتخاب فرم دایره (کاسه) به عنوان بستر، هماهنگی لازم بین فرم ظرف با نقش حیوان و القای بهتر حس حرکت را بوجود آورده است.

تصویر ۲- بدنه فریتی، نقاشی شده با سیاه زیر یک لعاب فیروزه ای شفاف. سوریه، رقه، اوایل قرن ۱۳ میلادی. مأخذ: (www.davidmus.dk) شماره (Inv. nr. 5/1970)

ب) گوزن

در (تصویر ۳)، حرکت جسورانه یک گوزن در حال دویدن، ترسیم شده است. حالت تعلیق گوزن در سطح ظرف موجب شده تا سطح ظرف به دشت بیکرانی مبدل شود، هنرمند سوری اینچنین قاب ظرف را از میان برداشته است، و این نشانگر توانایی وی در ترسیم نقوش است. شایان ذکر است آنچه نوع حرکت در تصویر گوزن و پلنگ در حال جهش را متمایز می کند، شیوه پرداختن به مسئله حرکت است. پولسن در مورد تزئینات این ظروف معتقد است: شاید نقوش جانوری بهترین نمونه ها برای بررسی خصوصیات سفال های رقه باشند. قلم گیری آزاد و ظریف و مینیاتوری، بر قراری رابطه صحیح و متناسب بین نقوش و زمینه این مسئله را اثبات می کند. وی اضافه می کند: این نوعی «تبعیت از طبیعت» است که در هنر یونان دیده می شود (پولسن، ۱۹۵۷: ۱۶۹) استفاده از شیوه نمایش عنصر حرکت در ترسیم این نمونه متفاوت است. چنانچه ملاحظه می شود، حیوان در حال حرکتی خرامان است گویی نوعی سرخوشی در طراحی حیوان به تصویر کشیده شده است، حیوان در مرکز ظرف و با تکنیک تزئینی لکابی تصویر شده است. هاشورهای موربی حیوان را احاطه کرده است، ولی به نظر می رسد نتوانسته تداوم حرکت حیوان را تحت تأثیر قرار دهد.

تصویر ۳: نیمه دوم قرن ۱۲ میلادی. سوریه. خمیرسنگی. حکاکی و نقاشی زیرلعابی زیر لعاب شفاف بی رنگ. لکابی. مأخذ: (www.metmuseum.org). شماره (۲۹,۱۶۰,۱۵)

ج) خرگوش

در (تصویر ۴) ظرف خمیر سنگی با تزئینات حکاکی را شاهد هستیم. اغلب ظروف لکابی با یک حیوان واقعی یا خیالی در مرکز ظرف تزئین شده اند؛ در این کاسه آن حیوان یک خرگوش است. موتیفی که به گفته خلیلی، در میان ظروف رقه از پرندگان و ققنوس ها نادرتر است. خرگوش در موقعیت کلاسیک شاخص نقوش فلز آذین فاطمی و نقوش بر آستر لعاب رقه ترسیم شده است. (خلیلی، ۱۳۸۴: ۲۳۱) با اینکه به گفته خلیلی نقش خرگوش از پرندگان و ققنوس ها نادرتر است، ولی نمونه های قابل توجهی از آن نسبت به سایر حیوانات مشاهده می شود که جالب اینکه در مورد نقش خرگوش هر دو نوع شیوه نمایش عنصر حرکت دیده شده است، نمایش حرکت به صورت جهش (تصویر ۴) و در حال دویدن خرامان (تصویر ۵). شیوه طراحی این نقش نسبت به نمونه های هم عصر خود در ایران و عراق و مصر، بسیار منحصر به فرد است. و در

عنوان مقاله: بیان نوین در بازنمایی نقوش حیوانی
مطالعه موردی ظروف لعابدار رقه در قرون ۱۲ و ۱۳ میلادی

عین حال با نقوش سایر حیوانات مانند یوزپلنگ در حال جهش (تصویر ۲) و نمونه های موجود در جدول شماره ۱ متناسب می باشد. البته در بین نقوشی که بر بدنه هایی با شیوه تزئین لکابی نقش بسته است، غالباً نقوش با حرکت خرامان را شاهد هستیم، بنابراین به نظر می رسد نوع تکنیک تزئینی در ترسیم نقوش با این دو شیوه متفاوت نمایش حرکت ارتباط مستقیم دارد.

تصویر ۴: بدنه فریتی، نقاشی رولعابی زرین فام، سوریه، رقه، ۱۱۵۰-۱۲۰۰، مأخذ: (www.vam.ac.uk)، شماره موزه (C.50-1952)

تصویر ۵: ظرف خمیر سنگی با تزئینات حکاکی. نقوش در لعاب به رنگ فیروزه ای، لاجوردی و ارغوانی بر آستر لعاب سفید نیمه مات. سوریه. قرن ۱۲ میلادی. مأخذ: (خلیلی، ۱۳۸۴، ۲۳۱)

د) بز کوهی

بزکوهی از جمله حیواناتی است که همواره مرکز توجه هنرهای اسلامی نیز بوده است. تصویر ۶، نقش بزکوهی در حال دویدن خرامان را نشان می دهد. نقش در مرکز ظرف با نقوش اسگرافیاتو بر روی بدن حیوان و نقوش گیاهی در اطراف نقش اصلی ترسیم شده است. طراحی نقش بزکوهی در حالت حرکت خرامان دیده می شود. سر رو به بالا سینه روبه جلو، و دستها و پاها در حال حرکت. استفاده از طراحی طبیعت گرایانه با خطوطی روان و سیال و زیبایی و ظرافت و تعادل در طراحی حیوان مشاهده می شود.

تصویر ۶: کاسه، بدنه فریتی با نقاشی زیرلعابی سیاه و آبی فیروزه ای، نیمه اول قرن ۱۳ میلادی. مأخذ: موزه آشمولین (www.jameelcentre.ashmolean.org)، شماره (EA1956.122)

هـ) سگ

تصویر ۷ نمونه بسیار خوبی از ظرافت و زیبایی خط و تعادل عالی در ویژگی های ترکیبی ظروف رقه. نمایش سگ به عنوان موتیف تزئینی تا حدودی گیج کننده و متحیر کننده است، چراکه در هنر اسلامی به سگ ها توجه کمتری شده است. بنابراین این نمونه در ظروف رقه نیز بسیار نادر است. در این نمونه نیز نقش در مرکز ظرف قرار گرفته و زمینه با نقوش گیاهی پر شده است. شیوه طراحی پاهای عقب حیوان، دستها و سر حیوان به شیوه ای است که در جدول شماره ۱ و نحوه نمایش عنصر حرکت به صورت جهش ملاحظه می شود. متاسفانه تزئین بخشی از ظرف از بین رفته است و حرکت پا و دم حیوان مشاهده نمی شود.

تصویر ۷: کاسه، بدنه فریتی با نقاشی زیرلغابی، نقاشی شده با سیاه و آبی زیر لعاب شفاف. سوریه، رقه. نیمه اول ۱۳ میلادی. مأخذ: موزه آشمولین (www.jameelcentre.ashmolean.org)، شماره (EA1978.2183)

جدول شماره ۱: نمایش حرکت به صورت جهش در نقوش جانوری

ردیف	منبع	نوع حیوان	نوع حرکت	حالت پیکره	طرح	تصویر
۱	موزه ویکتوریا آلبرت لندن www.vam.ac.uk C.50-) (1952	خرگوش	حیوان در حال جهش، اغراق در پاهای عقب با سر برگشته رو به عقب و بدن کشیده			
۲	موزه آشمولین www.jameelcentre.ashmolean.org	حیوان	حیوان در حال جهش، اغراق در پاهای عقب با سر برگشته رو به			
۳	www.jameelcentre.ashmolean.org EA1978.2499	حیوان	حیوان در حال جهش، اغراق در پاهای عقب با سر برگشته رو به			

عنوان مقاله: بیان نوین در بازنمایی نقوش حیوانی
مطالعه موردی ظروف لعابدار رقه در قرون ۱۲ و ۱۳ میلادی

			عقب و بدن کشیده و باریک		موزه آشمولین www.jameelce ntre.ashmolea .n.org EA1978.2398	
			حیوان در حال جهش، اغراق در پاهای عقب با سر برگشته رو به عقب و بدن کشیده			
			حیوان در حال جهش، اغراق در پاهای عقب با سر برگشته رو به عقب و بدن کشیده	یوزپلن گ	مجموعه خلیلی www.davidmu s.dk شماره (5/1970)	۴
			حیوان در حال جهش، اغراق در پاهای عقب با سر برگشته رو به عقب و بدن کشیده	سگ	موزه آشمولین www.jameelce ntre.ashmolea .n.org EA1978.2183	۵

جدول شماره ۲: نمایش حرکت به صورت خرامان در نقوش جانوری

ردیف	منبع	نوع حیوان	نوع حرکت	حالت پیکره	طرح	تصویر
۱	موزه آشمولین www.jameelcentre.ashmolean.org (EA1956.122), g	بزکوهی	حیوان در حال حرکت خرامان، سر رو به بالا، سینه رو به جلو، نمایش حرکت به صورتی کاملاً مشهود و زنده.			
۲	موزه اسمیتسونین گالری فریر، شماره (F1904.292)	حیوان در حال حرکت خرامان				
۳	(خلیلی، ۱۳۸۴، ۲۳۱)	خرگوش	حیوان در حال دویدن خرامان			
۴	موزه متروپولیتن www.metmuseum.org (29.160.15)	گوزن	حیوان در حال دویدن خرامان			

نتیجه:

نظر به مطالعات انجام شده، نقوش چهارپایان موجود بر ظروف سفالین سوریه و بویژه منطقه رقه بسیار متنوع و دارای ویژگیهای ترسیمی شاخصی می باشد، حیوانات مختلف، بارها موضوع تصویرگری هنرمندان این دوره قرار گرفته اند. این تصویرگری بسیار دقیق، هنرمندانه و حتی جسورانه صورت گرفته است. با آنکه در سطوح مختلف تأثیر همه جانبه فرهنگ ها و تمدن های مختلفی از جمله مصر، یونان و ایران بر این ظروف قابل پیگیری است؛ به نظر می رسد هنرمند سوری توانسته است امکانات این تأثیرات را در خدمت هنر بومی خود درآورد و هنری ماندگار با ویژگی های منحصر به فرد بر جای بگذارد، و سبک مستقلی با ویژگیهای شاخص به وجود آورد. گواه این مدعا تفاوت چشمگیر نقوش حیوانی ظروف لعابدار رقه با نقوش حیوانی سایر ظروف لعابدار دوره اسلامی در مناطقی مانند ایران، عراق و مصر می باشد. نقوش غالباً به صورت منفرد و در مرکز ظرف (کاسه) قرار گرفته اند و گاهی نیز به صورت الگویی تکراری بر بدنه ظرف (کوزه) نقش بسته اند. اما به طور کلی باید گفت آنچه در مورد طراحی نقوش در ظروف مزین به نقوش جانوری در دوره ایوبی و بویژه در منطقه رقه بدیهی است، میل به طبیعت گرایی در هنرمند سوری و به علاوه توانایی در تزئین این ظروف به صورتی قابل تحسین است. نتیجه این نوع بینش دقت در تصویر حرکات چهارپایان در حالات مختلف است که خود موجب شده تا طراحی حالت جانوران به صورت نوعی "کلی نگری" در فیگور جانوران یا به عبارت دیگر دقت در ترسیم جانور بر اساس خط کلی حالت بدن صورت بپذیرد. علاوه بر ارائه طراحی نوین حالات بدین گونه، استفاده از عنصر "حرکت" نقطه عطفی در ترسیم غالب نقوش حیوانی بر روی ظروف لعابدار دوره ایوبی است که به خوبی و با تهر فراوان نشان داده شده است. بازنمایی عنصر حرکت آن گونه که در سفال رقه به عنوان شاخص و سبکی مستقل در آمده است، در برخی نقوش به صورت اغراق در پاهای عقب حیوان، یک پا روبه جلو و پای دیگر در جهت مخالف، بدنی کشیده و باریک، به همراه سر رو به عقب برگشته و همچنین دستهایی غالباً کشیده، و در برخی دیگر در حالتی با وقار، سر رو به بالا و سینه به صورت برجسته و رو به جلو، دستها و پاها هر دو در حال حرکت خرامان (یورتمه) تصویر شده است.

به علاوه تعادل در استفاده از ویژگیها و مشخصه های ترکیبی ظروف رقه و ظرافت و زیبایی خطوط، سیالیت و روانی خطوط، طراحی آزاد و جسورانه و رعایت تناسب در طراحی پیکره حیوان را می توان از ویژگیهای برجسته و منحصر به فرد ظروف لعابدار رقه برشمرد.

فهرست منابع و مآخذ:

- استینسون، اوکوپرک و ویگ. بون کایتون. (۱۳۹۰)، مبانی هنر: نظریه و عمل. محمدرضا یگانه دوست. تهران: انتشارات سمت.
 بورک فلدمن، ادموند. (۱۳۸۳). تنوع تجارب تجسمی. پرویز مرزبان. تهران: سروش.
 توحیدی، فائق. (۱۳۸۶). فن و هنر سفالگری. تهران: انتشارات سمت.
 خلیلی، ناصر و ارنست ج. گروه. (۱۳۸۴). سفال اسلامی. فرناز حائری. تهران: نشر کارنگ.
 دیمانده، موریس اسون. (۱۳۸۳). راهنمای صنایع اسلامی. عبدالله فریار. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
 کامبخش فرد، سیف الله. (۱۳۸۶). سفال و سفالگری در ایران: از ابتدای نوسنگی تا دوران معاصر. تهران: ققنوس.
 کپس، جئورگی. (۱۳۸۷). زبان تصویر. فیروزه مهاجر. تهران: سروش.
 واتسون، آلیور. (۱۳۹۰). سفال زرین فام ایرانی. شکوه ذاکری. تهران: سروش.

Degeorge, Gerard. Yves Porter. 2002. The Art Of the Islamic Tile. Flammarion.
 Mason, R. B. 2003. Petrography of Pottery from Kirman. Iran. vol. 41.
 V. Poulsen. 1957. Les poteries medievals. Hama.

پایگاه های اینترنتی:

www.davidmus.dk

مجموعه دیوید

www.metmuseum.org

موزه متروپولیتن

www.louvre.fr

www.brooklynmuseum.org

موزه بروکلین

www.vam.ac.uk

موزه ویکتوریا و آلبرت لندن

www.ashmolean.org

موزه آشمولین

Freer Gallery of Art and Arthur M. Sackler Gallery Collection

موزه اسمیتسونیان گالری فریر

New expression in representation animal motifs

Case Study Raqqa glazed ware in the 12th and 13th centuries AD

Maryam ghasemi³,

Bahareh barati⁴,

Abstract

Raqqa, as one of the most important art Syrian centers in the 12th and 13th centuries AD, is considered a milestone in the art Ayyubid period. The study of the so-called Raqqa, In museums around the world, Shows the unique features and evolved into the designs motifs. Especially in how to draw animal motifs, have a more naturalistic approach than in the past.

Syrian artists in addition to realistic drawing style, have try to use more effective measures to draw more dynamic visual motifs. There Two different approaches to the design of animal motifs Raqqa. In both cases, the display element, as the most prominent feature is. The study of these two styles of type design as markers of stylistic expression, is the main thing in this research.

In this research Collecting information is based on documentation, And countless examples in the report based on the study of archeology and collections in museums, reserved.

Key words: ceramic wares, Raqqa, animal designs, design, motion.

³ faculty member of Arts, handy Crafts , saahr e Kord University
Email : ghasemi.mariyam@lit.sku.ac.ir

⁴ faculty member of Arts , Hazrat-e Masoymeh University
Email: bhbarati@gmail.com